

УДК 341.231:504.4

DOI DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.37>

Зубайр Ахмад

аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПІДСТАВИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ КАТАСТРОФ АНТРОПОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ ТА МІНІМАЛІЗАЦІЇ НАСЛІДКІВ КАТАСТРОФ ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті досліджено міжнародно-правову відповідальність за порушення вимог щодо попередження катастроф антропогенного характеру та мінімізації наслідків катастроф природного характеру. Поширення промислового виробництва та зміни клімату створюють серйозні виклики для навколишнього середовища та глобальної безпеки. Природні та техногенні катастрофи вимагають від держав активного міжнародного співробітництва та прийняття на себе міжнародних зобов'язань щодо попередження катастроф та боротьби з наслідками таких явищ. Нові виклики міжнародного права навколишнього середовища чітко вказують на поточні перспективи питання відповідальності за порушення взятих на себе зобов'язань. Міжнародна відповідальність за порушення зобов'язань, які держави взяли на себе у галузі захисту навколишнього середовища, виникає в контексті міжнародного права та екологічних угод. Коли держава порушує свої зобов'язання щодо охорони довкілля чи інших екологічних стандартів, вона може бути притягнута до відповідальності. Розглядаються механізми визначення відповідальності, такі як компенсація, відновлення екосистем та санкції, а також роль міжнародних арбітражних судів та співпраці між державами. Зокрема, досліджується роль міжнародних правових інструментів, угод та конвенцій у встановленні стандартів та вимог щодо безпеки в галузі захисту природного середовища. Аналізуються концепції відповідальності держав у випадках невиконання встановлених стандартів, а також розглядаються певні прецедентні судові рішення та резолюції міжнародних організацій, що підтверджують визнання та застосування міжнародно-правової відповідальності в контексті попередження та ліквідації негативних наслідків природних та антропогенних катастроф.

Ключові слова: захист природного середовища, міжнародна відповідальність, відповідальність за екологічні злочини, природні та антропогенні катастрофи, міжнародні зобов'язання.

Постановка проблеми. В сучасному світі питання охорони навколишнього середовища та запобігання катастрофам антропогенного та природного характеру набули надзвичайної важливості, оскільки зростаюча індустріалізація, зміна клімату, руйнування екосистем та інші фактори призвели та продовжують призводити до загострення проблеми, що пов'язана із забрудненням довкілля та катастрофами, які несуть загрозу для людства та природі. Активний розвиток міжнародного співробітництва покладає на держави певні зобов'язання щодо попередження катастроф природ-

ного та техногенного характеру, а також зобов'язання боротися з наслідками таких катастроф. Проте, якщо держави не дотримуються своїх міжнародних зобов'язань або порушують їх, вони зобов'язані нести відповідальність перед міжнародним співтовариством та вживати заходів для усунення негативних наслідків, які можуть завдати шкоди міжнародному правопорядку.

Метою статті є визначення загальних підстав міжнародно-правової відповідальності за порушення вимог щодо попередження катастроф антропогенного харак-

теру та мінімізації наслідків катастроф природного характеру.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження міжнародно-правової відповідальності у галузі захисту природного середовища зверталися такі українські науковці як: С.С. Андрейченко, О.О. Сурілова, А.Л. Чернявський, Т. Гехрінг, Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська. С. Сучариткул, К. Фойгт, однак праці вчених направлені на питання в основному на захист навколишнього середовища та зобов'язання, які бере на себе держава, а не на конкретні питання відповідальності за порушення прийнятих на себе зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність за міжнародно-протиправні дії, такі як порушення договору чи порушення норм звичаєвого права, є відносно добре розробленою в загальному міжнародному праві під концепцією відповідальності держави, хоча й не кодифіковано, що засноване на договорі. Загалом відповідальність держави означає відповідальність держави за порушення міжнародного права та базується на міжнародно-протиправних діях, які можуть бути приписані державі. Таке міжнародно-протиправне діяння може виникнути внаслідок порушення міжнародно-правового зобов'язання, встановленого договірним правом або звичаєвою нормою міжнародного права. Наслідки міжнародної відповідальності за протиправну дію полягають у зобов'язанні правопорушника припинити цю дію, надати гарантії неповторення та повністю відшкодувати шкоду, заподіяну міжнародно-протиправною дією, включаючи компенсацію за екологічну шкоду.

На нашу думку слід зазначити, що існує два основних різновиди міжнародної відповідальності. До них відноситься політична та матеріальна. Найбільш розповсюдженим різновидом політичної відповідальності є санкції, які накладаються на державу, що порушила свої зобов'язання. Матеріальна відповідальність зазвичай, застосовується у разі порушення державою зобов'язання, що потягнуло за собою вчинення матеріальних збитків. У даного виду відповідальності існує більше засобів, ніж у політичній, до таких можна віднести: репарації, тобто відшкодування

збитків відбувається у грошовій формі. Реституції, що виражаються у поверненні неправомірно вилученого майна у натурі. Субституції, при яких відбувається заміна неправомірно знищеного майна. Також є такий спосіб, як ресторація, тобто, винна сторона повинна відносити до первісного стану пошкоджений об'єкт. Що стосується нематеріальної відповідальності, вона, як правило, застосовується у формі сатисфакції, що включає в себе вибачення, а також притягненні до відповідальності винних осіб.

Питання міжнародно-правової відповідальності за порушення вимог щодо попередження катастроф антропогенного характеру та мінімізації наслідків катастроф природного характеру та існування закріпленої в конвенціях чи правовій нормі міжнародного права, яка б закріплювала, що порушення такої норми тягне за собою міжнародно-правову відповідальність є нагальним у науці міжнародного права.

Відповідаючи на дане запитання, слід зазначити, що в доктрині міжнародного права відсутній єдиний та закріплений підхід, щодо того, яка конкретна дія чи бездіяльність, що стала причиною виникнення природної чи антропогенної катастрофи тягне за собою міжнародно-правову відповідальність. Проте питання відповідальності за порушення міжнародно-правових стандартів у галузі охорони навколишнього середовища знайшли своє відображення у Статуті ООН, Конвенції ООН з морського права, в Конвенції про транскордонне забруднення атмосферного повітря, Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій.

Якщо звернутись до правих норм, що закріплені в резолюції Генеральної Асамблеї 56/83 «Відповідальність держав за міжнародно-протиправне діяння», то ми бачимо, що кожне міжнародно-протиправне діяння, згідно статті 1, тягне за собою міжнародну відповідальність держав. В свою чергу міжнародно-протиправне діяння держави має місце, коли будь-яка поведінка, яка полягає у дії чи бездіяльності: «надається державі згідно з міжнародним правом та є порушенням міжнародно-правового зобов'язання цієї держави». Протиправне діяння визначається

як поведінка держави, що складається з дій або бездіяльності, що приписується державі та є порушенням міжнародного зобов'язання цієї держави. Порушення міжнародного зобов'язання визначається як дія, яка «не відповідає тому, що вимагається від цього зобов'язання, незалежно від його походження чи характеру».

Таким чином, виникає питання, яке полягає в тому, дії чи бездіяльність якої держави можуть порушувати міжнародні екологічні зобов'язання. Це може бути дуже доволі складним питанням, оскільки багато форм шкоди навколишньому середовищу за своєю суттю є транснаціональними, ефективно міжнародне співробітництво має вирішальне значення для будь-яких спроб усунути, пом'якшити або відповісти на ці виклики. Держави користуються широкою свободою розсуду при розробці своєї екологічної політики. Однак ця свобода розсуду обмежена договором і міжнародним звичаєвим правом [1].

Спроби покласти державну відповідальність, щодо питань антропогенних природних катастроф на міжнародні договори повинні балансувати між двома аспектами. Відмова виконати зобов'язання за таким договором вважається міжнародно-протиправним діянням, порушенням основних міжнародних норм, що може вести до відповідальності держави. Незважаючи на те, що багато екологічних договорів містять загальні принципи, але обмежену конкретність, існують чіткі зобов'язання, які породжують первинні зобов'язання за міжнародним правом. Ці міжнародні зобов'язання держави зазвичай фокусуються на прийнятті та впровадженні відповідних регулятивних процедур і структур для ухвалення рішень. Такий підхід до групування відповідальності має свої переваги, оскільки акцентується на поведінці держави під час створення та адміністрування держави, що регулює дані питання. Це допомагає уникнути складнощів, пов'язаних із суб'єктивною відповідальністю держави перед приватними суб'єктами в межах країни.

Резолюцію Генеральної Асамблеї 56/83 «Відповідальність держав за міжнародно-протиправне діяння» можна віднести до кодифікованої норми міжнародного

права, яке знайшло своє підтвердження низкою судових рішень, які засвідчують загальну практику застосування даної правової норми.

До прикладу судового застосування даної норми, можемо звернутись до рішення про фосфати в Марокко. Дана подія в історії Марокко відображає важливі аспекти міжнародної відповідальності та колоніальної діяльності Франції у Марокко. В цей період Франція здійснювала контроль над Марокко, включаючи видобуток фосфатів, які вважалися стратегічно важливими ресурсами для сільськогосподарства та індустрії. Французьке колоніальне управління в Марокко мало обов'язки перед міжнародним співтовариством, включаючи зобов'язання забезпечувати благополуччя місцевого населення. Норми міжнародного права та прав людини могли бути порушені у разі надмірного використання сили та експлуатації ресурсів Марокко, зокрема фосфатів, без належної участі марокканців у цих процесах. Так як, Франція мала міжнародні зобов'язання перед марокканським населенням та міжнародним співтовариством, порушивши ці зобов'язання вона могла бути піддана міжнародно-правовій відповідальності. Так як, французьке колоніальне управління завдало шкоди марокканському населенню, особам та майну, міжнародним правом передбачені вимоги компенсації та можливість повернення відшкодування [2].

Що стосується міжнародної відповідальності за екологічні збитки вони також мали місце у міжнародній практиці. Так, у справі «Trail smelter», Суд зазначив, що діяльність держави не повинна викликати транскордонних екологічних збитків «*sic utere tuo, ut alienum non laedas*», що в перекладі до латинської мови означає «*тому користуйся своїм, щоб не поранити чужого*». Дане рішення затвердило зобов'язання держав не допускати транскордонних екологічних збитків, а саме: «відповідно до принципів міжнародного права, ні одна із держав не має права використовувати чи дозволяти використання своєї території таким чином, що б викликати отруєння димом на території іншої держави, коли мова йде про сер-

йозні наслідки та травми, що підтверджуються вагомими доказами» [3].

Дане рішення повторює 21 принцип Декларація конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища 1972 року, де зазначається: «держави несуть відповідальність за забезпечення того, що б діяльність в рамках їх юрисдикції або контролю не наносила шкоду навколишньому середовищу інших країн або районів за кордонами дії національної юрисдикції» [4], а також принцип 2, що закріплений в Декларації Ріо про навколишнє середовище та розвиток 1992 року. Даний принцип закріплює: «держави несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність в рамках їх юрисдикції або контролю не наносила збитки навколишньому середовищу інших держав або районів за межами національної юрисдикції» [5]. Дана норма також знайшла своє відображення у Рамковій конвенції ООН про зміну клімату. Так, у Преамбулі зазначається: «що держави мають право на те, що б регулювати власними ресурсами у відповідності зі своєю політикою в галузі навколишнього середовища, а також те, що вони несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність, яку вони виконують у рамках своєї юрисдикції або контролю не завдала шкоди оточуючому середовищу інших держав чи районів за межами дії національної юрисдикції» [6]. Ще одним підтвердженням цієї правової норми є Конвенція про біологічну різноманітність 1992 року. Стаття 3 якої зазначає: «що держави, відповідно до Статуту ООН та принципів міжнародного права, несуть відповідальність за забезпечення того, що б їх діяльність в рамках їх юрисдикції не завдала шкоди навколишньому середовищу» [7].

Проте також існують певні приписи, що передбачають відповідальність за порушення норм. Так, до Конвенції про захист морського середовища та прибережного району Середземного моря 1976 року включена спеціальна стаття, де передбачено певні засоби відповідальності, у тому числі виплата компенсації за порушення даної Конвенції, обов'язків, які в ній закріплені. Проте, не дивлячись на наявність

такого припису, в Конвенції відсутні норми, які б регулювали безпосередньо механізми притягнення до відповідальності держав, що порушують дані приписи [8].

З вищезазначеної інформації ми бачимо, що основною проблемою даних документів є те, що більшість міжнародних актів містить приписи про недопускання вчинення збитків природньому середовищу. Також більшість міжнародних актів, що регулюють питання захисту від антропогенних та природних катастроф у своїх приписах формують лише матеріальні норми, що закріплюють за державами обов'язок охороняти певні природні об'єкти, зобов'язуючи держави дотримуватись даних приписів та закріплюють потребу у міжнародному співробітництві. Проте, у міжнародно-правових документах майже відсутні норми, щоб встановлювали та регулювали наслідки за порушення даних норм чи зобов'язань. Тому є доцільним, що б міжнародні договори окрім матеріальних норм, включали в себе певні другорядні норми, які б розкривали механізм притягнення до відповідальності за порушення договорів, приписів та зобов'язань.

Загалом держави виявили незначну зацікавленість у створенні загальної системи відповідальності за шкоду, завдану навколишньому середовищу, і лише дуже небагато міжнародних екологічних режимів накладають на держави відповідальності та компенсацію. Деякі міжнародні екологічні договори, що стосуються конкретних питань, покладають цивільну відповідальність на приватних суб'єктів, але не встановлюють схему компенсації для держав. Ці правила відповідальності не використовуються для запобігання забрудненню або збитку, а служать «запобіжним механізмом» для забезпечення доступу до компенсації, коли збитки виникають, незважаючи на виконання договірних норм, які спрямовані на запобігання збиткам.

Оскільки договори, що стосуються захисту природного середовища, як правило, визначають процедурні зобов'язання, які є вужчими та більш конкретними, ніж їхні відносно матеріальні зобов'язання, розробка міжнародної відповідальності держав повинна бути зосереджена на процедурі. Наприклад, Конвенція про ядерну

безпеку, починається з твердження, що «відповідальність за ядерну безпеку лежить на державі, яка має юрисдикцію над ядерною установкою», і усвідомлення того, «що аварії на ядерних установках можуть мати транскордонний вплив». У світлі цих подвійних визнань кожна держава-учасниця зобов'язується вжити законодавчих, адміністративних і нормативних заходів, необхідних для виконання своїх обов'язків згідно з Конвенцією. Ці кроки включають, зокрема, прийняття нормативно-правової бази; забезпечення відповідальності власника ліцензії; оцінка та перевірка безпеки; і готовність до надзвичайних ситуацій [9].

Подібним чином, Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті створює набір процедурних обов'язків для прийняття екологічних рішень, який включає «всі належні та ефективні заходи для запобігання, зменшення та контролю значного несприятливого транскордонного впливу на навколишнє середовище від запропонованої діяльності». Одним із ключових обов'язків держави, сформульованих у цій угоді, є відповідальність за проведення оцінки впливу на навколишнє середовище до прийняття рішення про санкціонування або проведення певного набору заходів [10].

Проте, існує ряд проблем, які виникають при встановленні відповідальності за порушення вимог щодо попередження катастроф антропогенного характеру та мінімізації наслідків природних катастроф, тобто економічних злочинів. До таких відноситься по-перше те, що міжнародна екологічна шкода у багатьох випадках спричинена не державною діяльністю як такою, а переважно діями чи бездіяльністю приватних суб'єктів. Задля того, щоб встановити відповідальність держави, такі дії чи бездіяльність повинні бути приписані державі, або держава повинна порушити зобов'язання. Основоположне зобов'язання уникати значної транскордонної шкоди не є суворим і абсолютним, але вимагає вжиття відповідних зусиль та дій для запобігання такої шкоди. Існують значні труднощі у встановленні відповідності обачності з боку іншої держави. Оскільки можливості держав захищати

навколишнє середовище та уникати міжнародної шкоди навколишньому середовищу значно відрізняються.

Іншою причиною є те, що велика частина антропогенних або природних катастроф, що завдають шкоди, зазвичай виникають як наслідок складної взаємодії різноманітних факторів. Іноді це може бути викликано окремою подією, але набагато частіше це є результатом кумулятивного впливу різних дій, часто виконаних різними суб'єктами, протягом тривалого часу. У такий спосіб, встановлення прямого зв'язку між причиною та наслідком може бути надзвичайно важким завданням. Крім того, постраждалі, які постраждали від шкоди навколишньому середовищу, можуть бути різними за обсягом, від окремих осіб до окремих груп, окремих штатів, цілих регіонів або груп країн. Це викликає додаткову складність у встановленні відповідальності. Окрім того, факт, що існують численні забруднювачі та жертви, може створити надзвичайну важкість у зусиллях з доведення вини та відшкодування збитків. Ця ситуація породжує питання щодо визначення правової відповідальності, ідентифікації сторін, які можуть бути приваблені до відповідальності перед законом, і потребує спільних дій для забезпечення рішення цих питань.

Наступним є те, що більшість міжнародних екологічних проблем викликані антропогенними чи природними факторами, які вирішуються шляхом проведення переговорів або укладення угоди, яка регулює відповідну проблему. Зобов'язання, що містяться в цих угодах, покладаються на держави-учасниці даних угод. Проте, в деяких випадках стає невідомо, до якої міри одна держава має право вимагати відповідальності іншої держави, коли та порушує свої зобов'язання, які мають характер «*erga omnes*» (лат. відносно всіх) всередині групи держав «*erga omnes partes*» (лат. колективні зобов'язання, які направлені на захист загальних інтересів). Отже, визначення держави, яка зазнала збитків, може виявитися складним завданням, особливо в ситуаціях, коли збитки для навколишнього середовища мають глобальний характер та/або відчуються за межами національної юрис-

дикції (наприклад, в сфері «всесвітнього спільного надбання»). Так як і визначення шкоди навколишньому середовищу, розміру компенсації та способу розрахунку суми компенсації викликає складні економічні, політичні та філософські питання.

Також необхідно відзначити, що у питаннях, які стосуються навколишнього середовища, було б доцільніше запобігти збитку, а не вимагати відшкодування постфактум, наприклад, у ситуаціях незворотної шкоди. У цій ситуації видається малоімовірним, що державний підхід може або навіть повинен відігравати роль у вирішенні глобальних екологічних проблем [11].

Вирішення даних проблем може покращити режим міжнародно-правової відповідальності за порушення вимог щодо попередження катастроф антропогенного характеру та мінімізації наслідків катастроф природного характеру. Зокрема, важливо зміцнити міжнародні стандарти та угоди, які стосуються екологічної безпеки. Розвиток чітких механізмів визначення відповідальності та санкцій за порушення цих стандартів допоможе забезпечити ефективну відповідь на невиконання обов'язків. Крім того, сприяння міжнародній співпраці, обміну інформацією та технологічними рішеннями може сприяти вдосконаленню систем попередження катастроф та швидкій реакції на їх наслідки. Ініціативи щодо підвищення усвідомленості та залучення громадськості до питань екології також можуть відіграти важливу роль у підтримці та виконанні вимог міжнародно-правового режиму відповідальності.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумок, можна сформулювати висновок, що відповідальність суб'єктів міжнародного права за свої дії та бездіяльність, а також їх наслідки є фундаментальною для ефективності та легітимності міжнародного права. Проте міжнародна екологічна відповідальність держав залишається складною та суперечливою темою як з доктринальних, так і з політичних причин. За кількома винятками, держави не розглядали це питання в міжнародних природоохоронних договорах, а також міжнародні суди не були обтяжені справами або запитами на консультативні висновки

з питань екологічної відповідальності чи відповідальності держав.

Міжнародне право містить приписи про недопускання вчинення збитків природному середовищу, проте воно не містить конкретних норм про відповідальність за заподіяння такої шкоди, тобто відсутній чіткий перелік санкцій, які мають накладатись на державу-порушника цих норм. Саме тому, наслідки антропогенних та природних катастроф продовжують залишатись однією з найважливіших проблем інституту міжнародно-правової відповідальності. Доцільним на нашу думку буде затвердження переліку санкцій, що накладаються на державу у разі порушення міжнародно-правових зобов'язань та створення механізму притягнення до відповідальності за порушення вимог щодо попередження катастроф антропогенного характеру та мінімізації наслідків катастроф природного характеру.

Список використаної літератури:

1. Resolution adopted by the General Assembly 56/83. Responsibility of States for internationally wrongful acts. 2022. URL: <https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup11/basicmats/StateResponsibility.pdf>
2. Phosphates in Morocco. Permanent Court of International Justice. Fascicule № 74. 1938. URL: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_74/01_Phosphates_du_Maroc_Arret.pdf
3. Reports of International Arbitral Awards. Trail smelter case (United States, Canada). Volume III. 1938, 1941. URL: https://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf
4. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. Stockholm. 1972. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/dunche/dunche.html>
5. Rio Declaration on environment and development. General Assembly. Rio de Janeiro. 1992. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf
6. United Nations Framework Convention on Climate Change. United Nations. 1992. URL: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>
7. The Convention on Biological Diversity. Rio de Janeiro. 1992. URL: <https://www.cbd.int/convention/text/>

8. Convention for the Protection of the Marine Environment and the Coastal Region of the Mediterranean. 1976. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201102/volume-1102-I-16908-English.pdf>
9. Конвенція про ядерну безпеку. 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023#Text
10. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті. 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272#Text
11. Voigt C. International Environmental Responsibility and Liability. University of Oslo. 2021. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3791419

Akhmad Zubair. Grounds for International Legal liability for Violation of Requirements for Prevention of Anthropogenic Disasters and Minimisation of the Consequences of Natural disasters

The article examines the international legal liability for violation of the requirements for prevention of man-made disasters and minimisation of the consequences of natural disasters. The proliferation of industrial production and climate change pose serious challenges to the environment and global security. Natural and man-made disasters require states to actively cooperate internationally and assume international obligations to prevent disasters and deal with the consequences of such events. New challenges in international environmental

law clearly indicate the current prospects of the issue of liability for breach of obligations. International responsibility for breach of obligations undertaken by states in the field of environmental protection arises in the context of international law and environmental agreements. When a state breaches its obligations to protect the environment or other environmental standards, it may be held liable. It examines mechanisms for determining liability, such as compensation, ecosystem restoration and sanctions, as well as the role of international arbitration and cooperation between states. The study aims to understand and analyse effective methods of conflict resolution and accountability in the global environmental context. In particular, the article examines the role of international legal instruments, agreements and conventions in setting safety standards and requirements in the field of environmental protection. The author analyses the concepts of state responsibility in cases of failure to comply with the established standards, and also considers certain precedent-setting court decisions and resolutions of international organisations confirming the recognition and application of international legal responsibility in the context of preventing and eliminating the negative consequences of natural and man-made disasters.

Key words: environmental protection, international liability, liability for environmental crimes, natural and man-made disasters, international obligations.